

Darllen ac ysgrifennu gorffennol y Wladfa: dadleuon am hanes a chof yn ymsefydliad Cymreig Chubut

Guillermo Williams

*Instituto de Estudios Sociales y Políticos de la Patagonia (IESyPPAT) /
Universidad Nacional de la Patagonia San Juan Bosco, Yr Ariannin*

Cyfieithwyd gan Walter Ariel Brooks¹

Cyflwynwyd: 10 Tachwedd 2022; Derbyniwyd: 6 Gorffennaf 2023

Crynodeb: Bwriad yr erthygl hon yw dadansoddi'r gwahanol ddarlleniadau a gafwyd o hanes y Wladfa o fewn naratifau swyddogol o orffennol talaith Chubut yn yr Ariannin. Cynhwysa hyn gynnyrch y wladwriaeth daleithiol, ond hefyd eiddo actorion eraill yng nghymdeithas Chubut, gan gynnwys y gymuned Gymreig ei hun. Er mwyn gwneud hyn, canolbwyntir ar y deongliadau a gynhyrchwyd dros dri chyfnod: yn gyntaf, rhwng y 1930au a 1955, pan oedd Chubut yn diriogaeth genedlaethol; yn ail, cyfran o flynyddoedd cyntaf bodolaeth talaith Chubut rhwng 1958 a 1975; ac yn olaf, rhwng y 1980au a'r presennol, gyda ffocws ar ddatliadau'r canmlwyddiant a hanner (ers glaniad y gwladfawyr cyntaf) yn 2015. Ystyrir hefyd y newidiadau a welwyd rhwng naratifau hanesyddol gwahanol, yn ogystal â'r elfennau o barhad rhyngddynt. Trwy gydol y tri chyfnod hyn, dangosir bod naratifau swyddogol o orffennol Chubut wedi gosod hanes y gwladychu Cymreig yn gonglfaen ar gyfer sefydlu'r dalaith, gan roi rôl hegemoniaidd i'r hanes hwn.

Allweddeiriau: Hanes, cof, naratifau swyddogol, y Wladfa, Chubut, Patagonia, yr Ariannin.

Reading and writing Y Wladfa's past: disputes on the history and memory of the Welsh settlement in Chubut

Abstract: The aim of this article is to analyse the different readings available regarding the history of the Welsh settlement within official narratives of the past in Chubut Province, Argentina. This not only includes the products of the provincial state, but also those of other actors in Chubut society, including the Welsh community itself. In order to do this, the analysis will focus on interpretations produced over three periods: firstly, between the

¹ Hoffwn ddiolch i Walter Ariel Brooks am gyfieithu'r erthygl hon o'r Sbaeneg i'r Gymraeg. Mae ei feistrolaeth ar y ddwy iaith, yn ogystal â'i wybodaeth fanwl o hanes y Wladfa Gymreig ym Mhatagonia, yn ei wneud yn ddelfrydol ar gyfer y dasg hon.

1930s and 1955, when Chubut was a national territory; secondly, a portion of the first years of the existence of Chubut Province between 1958 and 1975; and finally, between the 1980s and the present, with particular attention given to the celebrations of the hundred and fiftieth anniversary of the landing of the first settlers in 2015. The changes observed between different historical narratives, as well as the elements of continuity between them, are also considered. Throughout these three periods, it is shown that official narratives of Chubut's past have placed the history of Welsh colonization as a cornerstone for the establishment of the province, giving it a hegemonic role.

Key words: History, memory, official narratives, the Welsh settlement, Chubut, Patagonia, Argentina.

1 Rhagarweiniad

Fore 28 Gorffennaf 2015, yn y twyni ger arfordir Porth Madryn, anerchodd Rhaglaw² talaith Chubut, Martín Buzzi, y gynulleidfa a gymerai ran yn un o ddigwyddiadau canolog dathliadau'r canmlwyddiant a hanner ers dyfodiad y gwladfawyr cyntaf o Gymru i Batagonia. Yn ei araiith, pwysleisiodd bwysigrwydd y digwyddiad hwnnw, gan gadarnhau bod ymdeimlad o gyfiawnder ac ysbryd democrataidd y gwladfawyr wedi helpu i osod sylfeini'r dalaith. Drwy gydol ei araiith, pwysleisiodd y berthynas heddychlon a chynhyrchiol rhwng y gwladfawyr a'r bobl frodorol, gan ei hystyried yn sylfaen i'r hyn a alwodd yn 'DNA Chubut'.

Cynhwysai'r dathliadau hyn gyfres o ddigwyddiadau diwylliannol o faintioli nas gwelwyd erioed o'r blaen yn y dalaith, lle y cafwyd llwyfaniad o naratif o orffennol y dalaith a oedd, er gwaethaf y pwyslais ar amrywiaeth ethnig Chubut, hefyd yn adlewyrchu'r hegemoni sydd gan yr hanes a'r diwylliant Cymreig wrth feddwl am orffennol y dalaith. Mae'r enghraifft ddiweddar hon yn caniatáu inni holi'n hunain am y rhan y mae'r gwladychu Cymreig wedi ei chwarae yn naratif swyddogol gorffennol Chubut dros amser, a sut y'i defnyddiwyd yn gyhoeddus ac yn wleidyddol.

Ers i Jurgen Habermas (1988) roi sylw i ddefnydd cyhoeddus y gorffennol, mae'r persbectif ymchwil hwn wedi datblygu'n anochel o fyfyrddod ar rôl hanes – a haneswyr – yn y gyhoeddffa (*public sphere*), yn enwedig o ran adeiladu gorffennol sy'n cynrychioli pob cymuned wleidyddol, boed yn wlad neu, fel yn yr achos hwn, yn dalaith. Bu haneswyr yn weithgar yn yr hyn a alwodd Hobsbawm a Ranger (1983) yn 'ddyfeisio traddodiad' gyda'r nod o sefydlu sail ddiwylliannol gyffredin ar gyfer y 'cymunedau dychmygol' hyn (Anderson 1983).³

Ochr yn ochr â hyn, mae Benedetto Croce (1917) wedi datgan mai 'hanes cyfoes yw pob hanes', gan awgrymu mai'r problemau sy'n gynhenid (*inherent*) mewn ymchwil hanesyddol yw'r rhai sy'n endemig i'r cyfnod y mae'r hanesydd yn byw ynddo. Mae hyn yn golygu y bydd

² Defnyddir y ffurf 'Rhaglaw' yn hytrach na 'Llywodraethwr' ar gyfer *Gobernador* y Sbaeneg (neu *Governor* y Saesneg) drwy gydol yr erthygl hon yn unol â'r hyn sy'n arferol ar lawr gwlad yn y Wladfa hyd heddiw.

³ Noder bod dyfyniadau Saesneg a Sbaeneg yr erthygl hon wedi eu cyfieithu i'r Gymraeg.

rhai themâu yn cael eu trin ar adegau penodol, tra bo eraill yn cael eu tawelu, ond bydd y deongliadau hyn yn newid dros amser. Caiff y deongliadau hyn hefyd eu rhannu mewn modd torfol, gan ffurfio ymwybyddiaeth hanesyddol (Rüsen 2004) a gynhyrchir ac a atgynhyrchir mewn sawl ffordd. Mae'r wladwriaeth yn chwarae rhan ganolog yn y mynegiant hwn, trwy addysg, amgueddfeydd, areithiau cyhoeddus, dathliadau, digwyddiadau coffáu, gwyliau cyhoeddus, teyrngedau, diwydiannau diwylliannol neu dwristiaeth. Ond nid y wladwriaeth yw'r unig actor sy'n cymryd rhan yn y broses hon, gan fod actorion cymdeithasol eraill, unigol a thorfol, hefyd yn cymryd rhan weithredol (Grever ac Adriaansen 2017: t. 74). Mae'r defnydd cyhoeddus a gwleidyddol o'r gorffennol, yn y modd hwn, yn elfen gyfansoddol o'r ymwybyddiaeth hanesyddol hon – efallai mai dyma yw ei hamlygiad mwyaf blaenllaw.

Yn yr ystyr hwn, gellir cynnig bod hanes a chof y Wladfa Gymreig ers sefydlu'r wladwriaeth daleithiol yn Chubut wedi dod yn rhan flaenllaw o'r naratif swyddogol o orffennol Chubut a bod hyn wedi arwain at hegemoni'r diwylliant Cymreig o ran cynrychioli'r dalaith. Cyflwynna hyn, ar y naill law, gyferbyniad â'r darlleniadau o'r gwladychiad Cymreig yn ystod y cyfnod tiriogaethol (1885–1955). Ond hefyd, gwelwn rai newidiadau yn yr ymddriniaeth â gorffennol y Wladfa yn y cyfnod diweddarach, y gellir eu cysylltu â chyddestunau gwleidyddol a diwylliannol y cyfnod a ddadansoddir, yn ogystal â'r actorion a fu'n ymwneud â chynhyrchu'r naratifau hyn.

Felly, amcan yr erthygl hon yw dadansoddi'r rôl a roddwyd i hanes y Wladfa o fewn y naratifau swyddogol o orffennol Chubut. I gyflawni hyn, canolbwyntir ar dri chyfnod penodol sydd yn amlygu newidiadau sylweddol yn ogystal ag agweddau sy'n aros yn ddigyfnewid: yn gyntaf, rhwng y 1930au a 1955, pan oedd Chubut yn diriogaeth genedlaethol; yn ail, cyfran o flynyddoedd cyntaf bodolaeth talaith Chubut rhwng 1958 a 1975; ac yn olaf, rhwng diwedd yr unbennaeth filwrol yn y 1980au a'r presennol, gyda ffocws ar ddathliadau'r canmlwyddiant a hanner (ers glaniad y gwladfawyr cyntaf) yn 2015, gan ystyried y newidiadau a welwyd rhwng naratifau hanesyddol gwahanol, yn ogystal â'r elfennau o barhad rhyngddynt. Trwy gydol y tri chyfnod hwn, dangosir bod naratifau swyddogol o orffennol Chubut wedi gosod hanes y gwladychu Cymreig yn gonglfaen ar gyfer sefydlu'r dalaith, gan roi rôl hegemonaid i'r hanes hwn.

2 Darlleniadau o'r Wladfa o gyfnod y diriogaeth genedlaethol (1930–55)

Rhwng 1884 a 1955, gweinyddwyd Chubut, fel gweddill Patagonia, fel 'tiriogaeth genedlaethol'. Roedd y diffiniad hwn yn golygu bod hawliau gwleidyddol cyfyngedig gan drigolion y tiriogaethau, a phenodid y Rhaglawiad gan Arlywydd yr Ariannin. Roedd datblygiad y wladwriaeth genedlaethol, yn sgil yr hyn a elwir yn 'goncwest yr anialwch',⁴

⁴ 'Concwest yr anialwch' yw'r enw a roddir ar gyfres o ymgyrchoedd milwrol a gynhaliwyd gan fyddin yr Ariannin ym Mhatagonia, rhwng 1879 a 1884, gyda'r nod o ddarostwng y grwpiau brodorol a drigai yn y diriogaeth, ac felly ymestyn ffiniau'r wladwriaeth genedlaethol tua'r de. Arweiniodd yr ymgyrchoedd milwrol, a ddatblygodd ar ôl dyfodiad y Cymry, at ladd ac alltudio miloedd o bobl frodorol, yn ogystal â'u dadleoli a'u diarddel o'u tiriogaethau hanesyddol.

yn golygu difa'r poblogaethau brodorol, yn ogystal â dyfodiad mewnfudwyr, yn bennaf o Ewrop, i ymsefydlu a gweithio, gan ymgorffori Patagonia yn y model amaethyddol/allforio a ddatblygwyd gan yr *elites* cenedlaethol.

Yn negawd y 1920au, daeth diddordeb cenedlaethol newydd ym Mhatagonia i'r amlwg. Arweiniodd streiciau gweithwyr yn Santa Cruz ym 1921–22 at dynnu sylw'r cylchoedd cenedlaetholgar at yr angen i reoli'r tiriogaethau a ystyrir yn 'ardaloedd ffiniol' (*frontier*), rhai a nodweddiad gan boblogaethau dosbarth gweithiol heb fawr o bresenoldeb gwladwriaethol. Wrth ystyried y tiriogaethau hyn fel man mynediad i elynion posibl y wladwriaeth, daeth 'Archenteiddio' eu poblogaethau'n flaenoriaeth i'r llywodraeth. Dadleua Navarro Floria a Nuñez (2012) fod y syniadau hyn yn ymwneud â phrosiect trefedigaethol mewnlol a bod angen goresgyn y ffiniau gwleidyddol, dychmygol a disgyrsiol o hyd, er bod y diriogaeth eisoes wedi ei meddiannu drwy ei phoblogi. Ond yn ogystal, mae Barros (2007) yn cadarnhau bod trigolion y diriogaeth yn cael eu hystyried yn 'wleidyddol anaeddfed' a bod arnynt angen hyfforddiant o ran cael eu llywodraethu.

Yn y cyd-destun hwn, dechreuodd lleisiau gwahanol godi o'r tiriogaethau eu hunain, yn mynnu mwy o bresenoldeb gwladwriaethol, ond yn talu sylw i realiti Patagonia. Dyma gychwyn y llwybr i adeiladu 'hunaniaeth diriogaethol' ym Mhatagonia. Un ffordd o gyflawni hyn oedd trwy adeiladu naratif o orffennol y tiriogaethau, a fu'n sail i bwysleisio nodweddion rhanbarthol. Yn yr ystyr hwn, dylid ailystyried dau awdur y mae eu gweithiau yn fy marn i yn hanfodol wrth adeiladu naratif o'r gorffennol yn ystod y cyfnod hwn: Orestes Trespailhié a Lorenzo Amaya.

Roedd Orestes Trespailhié, a aned ym 1891, yn rhan o garfan o ddeallusion tiriogaethol a ddaeth fel athrawon i Chubut i weithio mewn amgylchedd lle'r oedd addysg yn cael ei hystyried yn un o brif adeiladwyr cenedligrwydd (Bertoni 2001). Ymgartrefodd yn Nhrelew yn y 1920au lle y gweithiodd fel athro hanes, gan ymroi i ysgrifennu ar bynciau amrywiol yn hanes Chubut, megis y gwladychu Cymreig, y gwladychu Sbaenaidd, a grwpiau brodorol. Cyhoeddai ei weithiau mewn cyfryngau amrywiol, megis adran Sbaeneg *Y Drafod*, lle y cyhoeddodd erthyglau ar ymfudiadau eraill i'r Ariannin. Mae Brooks (2012: tt. 215–17) yn cadarnhau bod Trespailhié wedi defnyddio ei gyhoeddiadau i ddiolch i'r Cymry am ddod â gwareiddiad i'r diriogaeth, gan ddileu anwareidd-dra ond, ar yr un pryd, ymgorfforodd hanes y gwladychu Cymreig yn naratif y broses o boblogi gwlad a fodolai ynghynt ac a oedd wedi croesawu'r gwladfawyr.

Daeth Trespailhié yn awdurdod ar hanes Chubut, yn enwedig yn ardal leol Trelew. Mewn erthygl Sbaeneg i goffâu Gŵyl y Glaniad a gyhoeddwyd yn *Y Drafod* yng Ngorffennaf 1926, pwysleisiodd yr angen i godi cofgolofn i'r Cymry, gan nodi:

Mae'n rhaid bod gan yr 28^{ain} o Orffennaf yr un ystyr i holl drigolion Chubut ag sydd gan y 25^{ain} o Fai i'r Ariannin, gan fod y dyddiad hwn yn ein hatgoffa o'r dyddiad y dechreuodd y Diriogaeth gael ei hystyried yn rhan annatod o'r Byd Gwâr. (Trespailhié 1926: t. 3)⁵

⁵ Fel yn achos y dyfyniad hwn, mae'r holl ddyfyniadau sy'n deillio o ffynonellau Sbaeneg wedi eu cyfieithu i'r Gymraeg er hwylustod i gynulleidfa Gymraeg yr erthygl hon.

Fodd bynnag, ei gyfraniad hanesyddol mwyaf arwyddocaol fyddai'r llyfr *Historia del Chubut* (Hanes Chubut), a gyhoeddwyd ym 1930. Mae'r cyhoeddiad hwn yn cynrychioli'r ymdrech gyntaf i adrodd hanes y diriogaeth mewn un gyfrol, gan adlewyrchu cysyniad o 'naratif mawreddog' rhanbarthol.

Rhennir y gwaith yn adrannau sy'n dechrau gyda disgrifiad o bobloedd frodorol Patagonia, a elwir 'y trigolion cyntefig'. Yn yr adran hon, cyfunir elfennau naturiol o amgylchedd Patagonia â nodweddion ei thrigolion. Roedd amlygu'r cysylltiad hwn rhwng pobloedd frodorol a natur yn arfer tra chyffredin yn llenyddiaeth y cyfnod.⁶ Ar ôl disgrifio ymdeithiau Ewropeaidd amrywiol i'r diriogaeth, mae'r awdur yn mynd ati wedyn i adrodd hanes y Wladfa Gymreig, gan neilltuo traean o'r llyfr i hynny, gan ddechrau gyda dehongliad cryno o oruchafiaeth y Saeson dros Gymru, a'r defnydd o allfudo fel 'arf adweithiol yn erbyn cam-drin y buddugwr' (Trespailhié 1930: t. 30). Mae'r testun yn adrodd am y paratodau a'r trafodaethau ar gyfer y daith, yn ogystal â dyfodiad y gwladfawyr i 'wlad yr addewid', y 'bererindod' i Ddyffryn Camwy a'u cyfarfyddiad cyntaf â'r bobl Tehuelche.

Er bod y Cymry yn cael eu cyflwyno fel unigolion rhinweddol a diwyd, y prif actor yn naratif Trespailhié yw gwladwriaeth yr Ariannin, gan ganolbwyntio mewn gwirionedd ar y gwrthdaro rhwng y wladwriaeth a'r gwladfawyr Cymreig. Cyfleir hyn, yn gyntaf, trwy ddangos anfodlonrwydd y gwladfawyr â'r awdurdodau, ac yn benodol â'r Comisiynydd Juan Finocchietto, ac yna drwy ddisgrifio'r gwrthdaro dros ymarferion milwrol ar y Sul,⁷ lle y mae Trespailhié yn amlwg yn ochri â'r wladwriaeth. Mewn gwirionedd, mae'r awdur yn rhybuddio'n gyson am eu hamharodrwydd i ddod yn ddeiliaid i'r Ariannin, gan sôn am ymdrechion eu harweinwyr i ennill ymreolaeth, yn ogystal â chais y gwladfawyr i sefydlu eu hunain yn warchodaeth Brydeinig ym 1898.⁸

Yn y cyswllt hwn, mae Trespailhié yn ystyried ymweliad yr Arlywydd Roca â'r Wladfa ym 1900 fel rhybudd o'r angen i 'dorri'r mur Cymreig a sefydlwyd yn ystod ymsefydliad Chubut, gan chwistrellu gwaed cenhedloedd eraill [yn y rhanbarth]' (Trespailhié 1930: t. 48). Pwysleisia i fewnfudwyr Ewropeaidd newydd hyd yn oed, a oedd yn cynnwys 'hiliau Lladinaidd', gael eu gwrthwynebu gan y Cymry, 'pobl nad oeddent yn medru'r Sbaeneg ac a welai unrhyw dramorwr fel goresgynnwr posibl' (Trespailhié 1930: t. 48). Felly, cynrychiolir y prosiect Cymreig fel rhwystr i atgyfnerthu hunaniaeth Archentaidd, ond rhwystr a niwtraleiddiwyd drwy amrywio ethnigrwydd poblogaeth y Wladfa a thrwy weithredoedd y wladwriaeth.

Er hynny, ystyrir y Cymry yn weithredyddion (*agents*) sofraniaeth genedlaethol gan Trespailhié, yn bennaf oherwydd eu rôl ym mhleidlais Cwm Hyfryd ym 1902.⁹ Amlygir

⁶ Dadansoddir y pwnc hwn mewn mwy o fanylder yn astudiaeth ddiweddar Muse (2022).

⁷ Gweler Brooks (2012: 157) am fanylion pellach am y gwrthdaro hwn.

⁸ Gwrthodwyd y cais hwn am warchodaeth, dan arweiniad Thomas Benbow Phillips a Llwyd ap Iwan (mab Michael D. Jones), gan yr awdurdodau Prydeinig, gan eu bod yn cydnabod sofraniaeth yr Ariannin dros diriogaethau Patagonia. Am fanylion pellach am daith Phillips ac ap Iwan i Lundain ym 1898, gweler Barzini (2008).

⁹ Yng nghyd-destun anghydfod am y ffin rhwng yr Ariannin a Chile, ar 29 Ebrill 1902, cynhaliwyd refferendwm yn ymsefydliad 16 de Octubre (Cwm Hyfryd neu Fro Hydref yng Ngodre'r Andes) fel y

eu hysbryd cydweithredol hefyd fel y grym a oedd wrth wraidd creu camlesi dyfrhau ac, yn ddiweddarach, Gwmni Masnachol y Camwy. Fodd bynnag, oherwydd y grefydd Brotestannaidd a'r 'defnydd o'u hiaith ecsotig yn ein gwlad', mae Trespailhié hefyd yn cymharu'r Cymry â'r gwladychwyr Böer a sefydlwyd yn ne'r diriogaeth,¹⁰ ac yn rhybuddio: 'Daeth y ddau lif Patriarchaidd, â'u penaethiaid a'u harweinwyr, a dyma'r rheswm pam y mae ar luoedd Chubut angen rhywun i'w harwain ar frys, a'r rheswm hefyd am absenoldeb gweladwy unrhyw ysbryd o weithredu personol gonest a phenderfynol' (Trespailhié 1930: t. 60). Mae'r sylw hwn yn adlewyrchu'r disgwrs ar anaeddfedrwydd gwleidyddol poblogaeth y diriogaeth (h.y. y Cymry a'u disgynyddion), gan dynnu sylw at yr angen i'r wladwriaeth genedlaethol eu haddysgu. Er ei fod yn ystyried y ddau grŵp yn allweddol i boblogaeth Chubut, roedd yn amau eu gweithrededd (*agency*) fel deiliaid humanreolaethol, a allai eu llywodraethu eu hunain. O'r herwydd, barnai mai gwladwriaeth yr Ariannin yn unig a allai warantu eu goroesiad.

Roedd naratifau o orffennol cenedlaethol a rhanbarthol y cyfnod hwn yn tueddu i ganolbwyntio ar adeiladu'r genedl, ond hefyd ar unigolion yr ystyrid eu disgwrsiau a'u harferion yn 'ymgorfforiad' o wladwriaeth yr Ariannin. Felly, nid yw'n syndod mai un o'r prif lyfrau sy'n trafod themâu yn ymwneud â Chubut yn y cyfnod hwn yw *Fontana, el territoriano* (Fontana, y tiriogaethwr), gan Dr. Lorenzo Amaya, a gyhoeddwyd ym Muenos Aires ym 1935. Mae'r llyfr yn gofiant i'r Is-gyrnol Luis Jorge Fontana, Rhaglaw cyntaf tiriogaeth genedlaethol Chubut. Roedd Amaya yn gyfreithiwr a aned yn nhalaith Tucumán. Ymsefydlodd yn Esquel ym 1918, gan gael gafael ar gaeau a dod yn un o ffigurau allweddol yr elit lleol, yn llywydd y gymdeithas wledig leol ac yn gynrychiolydd yng Nghyngres y Tiriogaethau Cenedlaethol ym Muenos Aires, lle'r amddiffynnodd fuddiannau elit y tirsefyddwyr.¹¹

Cyhoeddwyd y llyfr mewn rhediad argraffu cyfyngedig a chafodd ei gylchredeg yn bennaf ymhlith sectorau cenedlaetholgar y lluoedd arfog, gwleidyddiaeth genedlaethol a chylchoedd deallusol, fel yr amlyga'r clawr ôl, lle y ceir adolygiadau a ysgrifennwyd gan gynrychiolwyr o'r grwpiau hyn. Yn y llyfr, cyflwynir Fontana fel milwr, gwladweinydd, gwyddonydd a naturiaethwr, ac fe'i nodweddir fel 'Spartan newydd, gyda symrwydd sy'n wirioneddol deilwng o un o arwyr Plutarch' (Amaya 1969: t. 18). Eisoes yn ei brolog, mae Amaya yn sefydlu Esquel fel ei fan llefaru (*place of enunciation*), ac yn gweld datblygiad a dyfodol y rhanbarth fel gweithred sy'n deillio'n uniongyrchol o weithgarwch Fontana.

Ar ôl adrodd hanes gweithgareddau Fontana yn nhiriogaeth Chaco, mae'r gyfrol yn mynd i'r afael â'i brofiad yn Chubut, gan gyflwyno naratif helaeth o hanes y Wladfa. Cyflwynir y

gallai ei drigolion Cymreig benderfynu pa genedl i berthyn iddi. Honnir felly iddynt ddewis dod yn ddinasyddion o'r Ariannin yn y diwedd. Er bod 'hanesyn' y refferendwm yn sail i wyl daleithiol heddiw, nid oes unrhyw ddogfennaeth ysgrifenedig i gefnogi cywirdeb y ffeithiau hyn, felly mae'n parhau i fod yn destun anghydfod ymhlith haneswyr.

¹⁰ Rhwng 1902 a 1908, ar ôl Ail Ryfel y Böer, ymsefydlodd tua 800 o'r Boeriaid ar dir a roddwyd gan dalaith yr Ariannin yn ne-orllewin tiriogaeth Chubut.

¹¹ Heddiw fe'i cofir yn bennaf fel dyfeisydd y cynllun i amddifadu cymuned frodorol Nahuelpan o'u tiroedd ym 1937.

gwladfawyr fel cenedlaetholwyr Archentaidd, sy'n cofleidio democratiaeth Gogledd America, ac wedi eu hysbrydoli ganddi, mewn adwaith i'r gyfundrefn Seisnig ormesol, a hefyd fel unigolion hynod grefyddol, er gwaethaf eu Protestaniaeth. Mae Amaya yn edmygu ysbryd gweithgar a moesau'r Cymry, yn ogystal â'u gallu i ymaddasu i amgylchedd newydd, gan ddisgrifio cynllun y camlesi dyfrhau fel 'gwyrrth'. Mae hefyd yn sôn am y berthynas gynnar â'r bobl frodorol, a ddiffinnir fel datblygiad 'sy'n broffidiol tu hwnt i'r gwladfawyr, ac a gyflwynodd y brodorion i fara' (ibid.: t. 34).

Er hynny, fel Trespailhié, mae Amaya yn ystyried presenoldeb y wladwriaeth yn y Wladfa yn angenrheidiol i 'ddofi' y trigolion newydd, a oedd eisiau rhywfaint o ymreolaeth.¹² Mae'r awdur yn atgyfnerthu'r angen hwn am ddomestigeiddio ac Archenteiddio gan ddefnyddio dyfyniadau awdurdodol gan deithwyr eraill, fel cynrychiolwyr disgyrtsiau cenedlaetholgar chwarter olaf y bedwaredd ganrif ar bymtheg, megis Francisco Pascasio Moreno¹³ neu Eugenio Tello (ail lywodraethwr Chubut).¹⁴ Dengys y dyfyniadau hyn ddarlleniad dwbl o'r Cymry. Ar y naill law, priodolir iddynt ymdeimlad cryf o gymuned a chapasiti i wneud gwaith sydd wedi caniatáu iddynt oroesi caledi 'anialwch' Patagonia. Ond ar y llaw arall, fe'u disgrifir fel cymuned sy'n gwrthod derbyn sofraniaeth gwladwriaeth yr Ariannin mewn unrhyw fodd, gan nodi bod y diffyg cydnabyddiaeth hwn – ac yn wir, absenoldeb y wladwriaeth – wedi effeithio ar ei thwf a'i datblygiad.

A dyma'n union lle y mae Amaya yn cyflwyno ffigwr Fontana fel yr un sy'n gallu cysoni sefyllfa'r ymsefydlwyr â'r wladwriaeth, wrth egluro: '... nid oedd neb yn gwybod sut i ddeall a phwyso a mesur gwerthoedd moesol lluosog y gymuned weithgar honno yn well na'r Rhaglaw Fontana ei hun' (ibid.: t. 33). I Amaya, Fontana sy'n llwyddo i fanteisio ar rinweddau'r gwladfawyr Cymreig drwy uno eu dyheadau â rhai'r wladwriaeth, gan gymeradwyo ac arwain taith trwy diriogaeth yr Andes ym 1885, taith a elwir yn 'Rifleros del Chubut' (yn llythrennol, Reifflywyr Chubut).¹⁵ Mae Amaya yn adrodd sut yr oedd y gwladfawyr yn awyddus i ymgymryd â'r ymdaith, ond roedd angen ffigwr awdurdod i'w harwain, tasg y byddai Fontana yn ei

¹² Yn hyn o beth, dadleuodd fel a ganlyn: 'roeddent yn dychmygu Patagonia (...) fel tir heb berchemnog... Ac mewn gwirionedd mae rhesymau i dybio, ar sail gadarn, mai fel hynny y dylai'r gwladfawyr Cymreig cyntaf ar arfordir Iwerydd Chubut fod wedi ystyried y rhanbarth, nes i swyddogion y llywodraeth genedlaethol (...) ymsefydlu mewn modd sefydlog yn y tiroedd hynny, a gwneud iddynt deimlo, heb y llymder yr oeddent yn ei haeddu, beth oedd cwmmpas sofraniaeth yr Ariannin yr oedd rhai afresymol yn esgus ei hanwybyddu' (1969: t. 29).

¹³ Mae'n cymryd yr ymadrodd hwn gan Moreno, a ysgrifennwyd ym 1875: '... mae pellter a breintiau honedig y wladychfa honno, nad oedd eisiau iaith arall heblaw'r Gymraeg, wedi ei chadw'n ynysig, ac fel pe bai wedi'i gwahanu oddi wrth boblogaethau'r Ariannin, na chofiai amdanynt ond pan deimlai anghenion. Nid yw arwahanrwydd mor hurt wedi dod ag unrhyw beth ond difrod iddi, a heddiw wrth i'w dyheadau leihau, mae'n ymddangos y bydd yn ffynnu' (Amaya 1969: t. 31).

¹⁴ Ystyrier y canlynol gan Tello: '... nid yw'r gymuned bwysig hon yn cael ei chymathu â neb... nid ydynt yn cyd-dynnu â gweithwyr cyhoeddus, yn sicr oherwydd nad ydynt wedi gallu ymestyn eu llywodraeth batriarchaidd nes sefydlu llinach goronog, yn ôl y cronicleu hapus... Prin fod gan hyd yn oed y rhai a aned yn y wlad hon, plant y Cymry, yr ymdeimlad o genedligrwydd Archentaidd; deiliaid Seisnig ydynt yn y bôn ac nid yw rhai hyd yn oed yn gwybod sut i siarad yr iaith Sbaeneg' (Amaya 1969: t. 32).

¹⁵ Darparodd yr alltaith hon archwiliad cychwynnol o ran helaeth o diriogaeth Chubut, gan gynnwys ardal ymsefydliad Colonia 16 de Octubre, neu fel y'i gelwir yn Gymraeg, Cwm Hyfryd neu Fro Hydref yng Ngodre'r Andes, lle y byddai teuluoedd Cymreig yn ymgartrefu'n ddiweddarach.

chyflawni. Eto, mae angen rheoli ac amddiffyn y gwladfawyr rhag eu hysgogiadau eu hunain, a rhag eu ‘hanaeddfedrwydd’ eu hunain. Eglura’n ddiweddarach, yn wyneb dymuniad y Cymry i aros ar afon Senguerr i chwilio am aur, mai ‘ewyllys gadarn Fontana a orfu i barhau â’r ymdaith’ (ibid.: t. 59). Ond ar yr un pryd ag y mae’n disgrifio’r Cymry fel pobl bryderus a byrbwyll, mae hefyd yn edmygu eu hymaddasiad i’r amgylchedd, ac yn cydnabod eu cymeriad disgybledig. Mae Amaya o’r farn fod yr ymdaith yn ‘cyfnerthu gwreiddiau diffiniol [y Cymry]’ ac mae’n tynnu sylw at yr ymsefydlu yng ngwladfa’r Andes, yn enwedig refferendwm 1902, fel y foment pan ddaethant yn ddinasyddion Archentaidd o’r diwedd.

Yn ei baragraff olaf, mae Amaya yn cymharu ei fywyd ei hun â bywyd Fontana, gan ystyried bod y ddau yn rhannu ‘enaid tiriogaethol’, a phwysleisia’r tebygrwydd rhwng gweithredoedd Rhaglaw cyntaf Chubut a sectorau’r tîrfeddianwyr, a oedd yn gofyn am bresenoldeb amlycach y wladwriaeth yn y tiriogaethau cenedlaethol. Mae’r defnydd hwn o’r gorffennol yn caniatáu iddynt ddilysu eu disgyrsiau a’u harferion, tra ei fod hefyd yn eu galluogi i ddehongli eu hunain fel prif gyfryngau datblygiad y tiriogaethau cenedlaethol, ond hefyd fel eu harweinwyr naturiol.

Roedd naratifau hanesyddol y cyfnod hwn yn canolbwyntio ar atgyfnerthu’r genedl-wladwriaeth fel cysyniad hanesyddol, gyda tharddiad pendant (a chwedlonol), a chyfres o draddodiadau, arferion ac elfennau cyffredin eraill a allai gynhyrchu ymwybyddiaeth gyfunol ymhlith y boblogaeth. Roedd y disgwrs hwn yn cynnwys yr elfen Gymreig fel un elfen yn y broses hon, ond nid yr un ganolog. Fodd bynnag, byddai hyn yn newid ar ôl 1955, gyda sefydlu talaith Chubut, a’r angen sydyn i greu naratif swyddogol o’i gorffennol.

3 Teyrngedau, areithiau a dathliadau: gorffennol y Wladfa ar ddechrau’r cyfnod taleithiol (1958 – 1983)

Ar 15 Mehefin 1955, penderfynodd y llywodraeth genedlaethol droi’r tiriogaethau cenedlaethol yn daleithiau, gan ddiddymu rhanbarth milwrol Comodoro Rivadavia¹⁶ ac adfer hen ffiniau tiriogaeth Chubut. Fodd bynnag, gohiriodd yr unbennaeth filwrol, a ddymchwelodd yr Arlywydd Juan Domingo Perón yn yr un flwyddyn, y gwaith o greu’r endid gwleidyddol newydd tan tua chanol 1957. Yn y flwyddyn honno, ffurfiwyd y Cynulliad Cyfansoddiadol a oedd yn gyfrifol am ddrafftio cyfansoddiad y dalaith newydd. Ar agoriad y Cynulliad, cynigiodd sawl aelod cynulliad dalu cyfres o deyrngedau. Priodolwyd y gyntaf i’r rhai a ysgrifennodd gyfansoddiad cenedlaethol cyntaf 1853, a chyffelybwyd y garreg filltir genedlaethol hon i gamp daleithiol gyfatebol Chubut. Estynnwyd yr ail i’r rhai a gymerodd ran yn Chwyldro Rhyddhaol 1955, gan arysgrifio’r cynulliad, felly, â’r safbwynt gwleidyddol a ddymchwelodd Perón.¹⁷ Yn olaf, cynigiwyd ‘estyn y deyrnged i’r ymfudwyr

¹⁶ Endid gweinyddol a grëwyd ym 1944 gyda’r diben o ddiogelu adnoddau olew yng nghyd-destun yr Ail Ryfel Byd. Roedd yn cynnwys parth deheuol Chubut a gogledd Santa Cruz, ac fe’i gweinyddwyd gan fyddin yr Ariannin.

¹⁷ Mae’n werth tynnu sylw at y ffaith mai ym 1949, yn ystod arlywyddiaeth Perón, y gweithredwyd diwygiad yn y cyfansoddiad ond i hynny gael ei wrthdroi ym 1955 gan y llywodraeth filwrol a ddymchwelodd Perón.

Cymreig cyntaf a gyrhaeddodd Borth Madryn ym 1865, yn ogystal â grwpiau [eraill] o ymfudwyr a gyflawnodd gonwest Chubut ac a sicrhodd ei datblygiad gyda dycnwch, ffydd a gwladgarwch' (*Diario de Sesiones de la Honorable Convención Constituyente* [Dyddiadur Sesiynau yr Anrhydeddus Gonfensiwn Cyfansoddol] 1957: t. 20).

Ystyrid y tair elfen hyn, felly, yn gonglfaen ar gyfer sefydlu'r dalaith ac fel sail i gymeradwyo'r cyfansoddiad a pheri iddo ddod yn weithredol. Ond roeddynt hefyd yn cyfeirio at dair elfen yr oedd angen eu rheoli: rhoddodd cyfansoddiad 1853 drefn i'r darnio cenedlaethol; dilëwyd Peronistiaeth fel grym gwleidyddol trwy *coup d'état* ym 1955, a llwyddodd y Cymry i ddofi'r diriogaeth ac, yn anuniongyrchol, frodorion Chubut. Mae'r naratif hwn yn wahanol i'r un a grybwyllwyd yn flaenorol, gan fod y Cymry bellach yn cael eu hystyried yn benseiri cenedligrwydd a 'gwareiddiad'.¹⁸

Roedd y gwladychu Cymreig yn Nyffryn Camwy hefyd yn chwarae rhan ganolog arall yn y Confensiwn Cyfansoddol: dyma oedd y brif ddadl dros gadw prifddinas y dalaith yn Rawson, yn lle trefi fel Esquel neu Comodoro Rivadavia, oherwydd bod y rhanbarth hwnnw o Chubut wedi ei ddiffinio fel 'lleoliad yr hanes' ('el lugar de la historia'). Parhaodd y disgwrs hanesyddol hwn trwy arferion y llywodraeth daleithiol gyntaf (dan raglawiaeth Dr. Jorge Galina), a etholwyd ym 1958, a sylweddolodd yn gyflym fod angen sefydlu naratif swyddogol o orffennol Chubut, yr hyn a gyflawnwyd trwy ddulliau gwahanol megis cofebau, dathliadau, cyhoeddiadau, yn ogystal â chreu'r ŵyl daleithiol gyntaf.

Ddeufis yn unig ar ôl ei benodiad i'w swydd, cymeradwyodd Corff Deddfwriaethol y Dalaith ddeddf yn datgan 28 Gorffennaf fel Gŵyl y Glaniad, 'dyddiad gwladgarol' cyntaf y dalaith a esgorodd ar galendr dinesig yn Chubut.¹⁹ Roedd hymny'n gamp i'r gymuned Gymreig, a oedd wedi gwthio am hyn ers amser maith, er gwaethaf eu gwrthddywediadau mewnol.²⁰

Yn ystod y sesiwn pan drafodwyd y gyfraith hon, cynigiodd yr aelod seneddol taleithiol Ferrari dalu teyrnged unwaith eto i'r gwladfawyr Cymreig. Yn ei araith, mae'n cysylltu prosiect y gwladychu Cymreig ag ehangu sofraniaeth y wladwriaeth ym Mhatagonia, gan ddiffinio'r gwladfawyr fel y rhai a 'boblogodd y tiroedd hyn a rhoi realiti newydd i ni ar gyfer ein mamwlad ddatblygol' (*Diario de Sesiones de la Honorable Legislatura del Chubut* [Dyddiadur Sesiynau Anrhydeddus Ddeddfwrfa Chubut] 1958: t. 695). Ymunodd aelod arall, Bruno, â'r deyrnged, gan dynnu sylw at bwysigrwydd y digwyddiad hwn i'r graddau

¹⁸ Mae'r lle blaenllaw a roddwyd i'r Cymry, a'r sylw dilynol am 'lifoedd ymfudol eraill' hefyd yn atgynhyrchu elfen ganolog yn nisgyrsiau hunaniaeth Patagonia: rôl ddiwrthwynebiad yr arloeswr Ewropeaidd fel yr un sy'n sefydlu seiliau cymdeithas y dalaith a adeiledir.

¹⁹ Er bod dathliadau'r ŵyl yn gymharol reolaidd, nid yw'n cael ei sefydlu fel gŵyl gyhoeddus ar hyd y diriogaeth yn ystod y cyfnod tiriogaethol, er gwaetha'r galw am statws o'r fath gan rai aelodau blaenllaw o'r Wladfa, megis Thomas Jones 'Glan Camwy', a'i diffiniodd fel 'gŵyl bwysicaf y diriogaeth' (Lublin 2014: t. 156).

²⁰ Ar y naill law, mae'r gymuned Gymreig ei hun, prif hyrwyddwr y dathlu, yn dehongli'r polisiau 'Archenteiddio' a ddatblygwyd gan y wladwriaeth genedlaethol ers y 1930au fel ymosodiad ar ei diwylliant ei hunan, ac fel adwaith i ganfyddiad o ymdeimlad 'gwrth-Archenteidd' y gymuned. Ond ar y llaw arall, mae'r naratif a gynhelir gan y wladwriaeth genedlaethol yn meddiannu hanes y Wladfa (Lublin 2014).

bod dyfodiad ‘y garfan ddewr, ddiwylliedig a diwyd hon (...) wedi creu’r ddolen a’r cyswllt rhwng y canolfannau gwaraidd ac anialwch Patagonaidd a oedd tan hynny wedi ei boblogi yn gyfan gwbl gan frodorion lled-wyllt, gan gofio bod y Cymry wedi glanio a gwladychu cyn Ymgyrch yr Anialwch gan y Cadfridog Roca’ (*Diario de Sesiones de la Honorable Legislatura del Chubut* 1958: t. 700).

Mae’r frawddeg ddiwethaf yn dangos ffordd newydd o ddehongli’r gwladychu Cymreig, gan bwysleisio pa mor eithriadol yw Chubut o fewn hanes Patagonia gan mai, yn yr achos hwn, nid y wladwriaeth sy’n cychwyn y broses o feddiannu’r tiriogaethau brodorol, ond yn hytrach y garfan fewnfuldol hon. Ategir y darlleniad hwn yn ddiweddarach yn nheyrnged Bruno wrth iddo gadarnhau bod ‘... y dyffryn annwyl yr oedd y teuluoedd Cymreig wedi ymwreiddio ynddo, a drawsnewidiwyd yn baradwys fechan heulog drwy eu hymdrech a’u hymagwedd benderfynol, hefyd yn allbost gwareddiad a oedd yn rhagflaenydd i’r rhai a ddatblygodd y Llywodraeth Genedlaethol i gryfhau sofraniaeth yn y diriogaeth a etifeddasom oddi wrth ein mamwlad, Sbaen’ (ibid.: t. 700). Cyflwynir y wladwriaeth fel actor diweddar yn y broses o feddiannu’r gofod yn Chubut, a’r Cymry sy’n gwarantu sofraniaeth genedlaethol yn y diriogaeth ar sail darlleniad sy’n dehongli gweithred y Cymry, yn rhyfedd iawn, fel ymgais i atgyfnerthu’r prosiect trefedigaethol Sbaenaidd yr ystyrir yr Ariannin yn etifedd naturiol iddo.

Serch hynny, mae amseriad aildehongli ac ailddiffinio’r digwyddiad hwn yn ymddangos mewn cydberthynas â statws Chubut fel talaith a sefydlwyd yn ddiweddar fel un ymreolaethol. Roedd Bruno’n datgan bod y gwladfawyr Cymreig yn haeddu ‘... diolch gan bobl talaith Chubut, a saif heddiw am y tro cyntaf fel endid ymreolaethol, dyhead a berthynai i’r gwladfawyr Cymreig cyntaf’ (ibid.: t. 700). Dehonglir sylfaenu’r dalaith fel modd o wireddu’r freuddwyd o hunanlywodraeth a ddeisyfwyd gan Dadau’r ymsefydlu, breuddwyd yr amharwyd arni ac a wnaed yn amhosibl gan y wladwriaeth ganolog ar ddechrau’r 1880au, hyd at gwmp y llywodraeth Beronistaidd ym 1955. Os oedd y pwnc hwn yn peri amheuan am y Cymry yn y cyfnod tiriogaethol, ymddangosai bellach fel conglfaen y dalaith.

Parhaodd ail lywodraeth y dalaith, a arweiniwyd gan Roque González rhwng 1963 a 1965, â’r gwaith o feithrin symbolau ac ystyron gyda’r nod o ddiffinio hunaniaeth Chubut. Ym 1964, ar ôl galwad gyhoeddus, cymeradwyodd senedd y dalaith ddyluniad o arfbais y dalaith, a oedd yn cyfuno elfennau cynrychioliadol o ddatblygiad diwydiannol modern, a gynrychiolwyd gan argae Florentino Ameghino, â thywysen o wenith, a oedd yn symbol o gynhyrchiant amaethyddol y Cymry (gweler Ffigur 1).

Ffigur 1: Arfbais talaith Chubut

(Ffynhonnell: https://es.wikipedia.org/wiki/Escudo_de_la_provincia_del_Chubut).

Er hynny, roedd rôl gynhyrchiol y gymuned wedi newid yn sylweddol erbyn y cyfnod hwn: nid oedd y Wladfa y pŵer amaethyddol cynhyrchiol yr arferai fod. Mewn gwirionedd, ers y 1930au, roedd sefyllfa'r gymuned Gymreig wedi newid yn aruthrol: roedd methdaliad Cwmni Masnachol y Camwy, gwladoli'r Cwmni Dyfrhau ac amhosibilrwydd cystadlu ym maes cynhyrchu grawn yn erbyn cwmnïau mawr o Fuenos Aires wedi lleihau gallu cystadleuol a chynhyrchiol y gymuned (Glyn Williams 1991). Ar yr un pryd, yn sgil llofoedd ymfudol o rannau eraill o Ewrop ac Asia, yn ogystal ag o wledydd cyfagos ac o daleithiau eraill yn yr Ariannin, roedd y gymuned Gymreig bellach wedi troi'n lleiafrif ethnig o fewn tirwedd taleithiol amrywiol.²¹

Fodd bynnag, bu'r hwb symbolaidd a roddwyd i'r gymuned Gymreig gan y wladwriaeth hefyd yn gymorth i adfywio ei diwylliant ei hun. Enghraifft ganolog yw'r gefnogaeth a roddwyd i Gymdeithas y Camwy, a sefydlodd amgueddfa ranbarthol yn y cyfnod cychwynnol hwn o'r dalaith (y drydedd amgueddfa i fodoli yn y dalaith gyfan) gyda'r amcan o ddiogelu hanes y gwladychu. Dechreuodd y Gymdeithas gyhoeddi cylchgrawn o'r enw *Camwy*, a chyfrannodd hyd yn oed at ailagor yr ysgol uwchradd o'r un enw (Ysgol Ganolraddol y Gaiman gynt).

Er nad oedd y gymuned Gymreig bellach yn bŵer economaidd, gosododd y dalaith hi yn bwerdy diwylliannol. Roedd yr adfywiad hwn, a gyfrannodd at ennyn diddordeb newydd yng Nghymru ei hun yn y Wladfa, yn gymorth i gryfhau'r cysylltiadau rhwng y ddwy gymuned ar ddwy ochr yr Iwerydd, yn enwedig yn ystod dathliadau canmlwyddiant y Wladfa. Arweiniodd y ffactorau hynny at sbarduno bwrlwm coffadwriaethol.²²

Roedd y canmlwyddiant ym 1965 yn fodd i uno buddiannau'r gymuned Gymreig, yn ogystal â sectorau eraill o gymdeithas Chubut, ag ewyllys gwleidyddol llywodraeth y dalaith, er mwyn atgyfnerthu dyfodiad y Cymry fel conglfaen i hanes y dalaith. Gosododd dathliadau 1965 y gwladychu Cymreig yn rhan ganolog o hanes a diwylliant y dalaith. Cynhaliwyd y dathliadau ar sawl diwrnod trwy gydol y flwyddyn, a chynhwysent ymweliad gan yr Arlywydd cenedlaethol Arturo Illia, cynrychiolwyr llywodraeth Prydain, yn ogystal â theithiau ymwelwyr o Gymru a elwid yn 'bererinion'. Dyfarnwyd y flwyddyn 1965 yn 'blwyddyn y canmlwyddiant' gan ddeddf daleithiol hyd yn oed (Lublin 2009: t. 72).

Yn yr Ariannin ac yng Nghymru, cyhoeddwyd cylchgronau a llyfrau a chynhyrchwyd rhaglenni radio a theledu. Cychwynnwyd ar broses o gyhoeddi ac ailgyhoeddi gweithiau clasurol ar y testun, a ysgrifennwyd gan rai o 'Dadau ymsefydlu' y Wladfa.²³ Cynhaliwyd nifer o ddarlithoedd ar hanes y Wladfa yn Chubut ac yng Nghymru, gyda siaradwyr fel Matthew Henry Jones, Luis Feldman Josín, Virgilio Zampini ac R. Bryn Williams yn eu

²¹ Am fanylion pellach, gweler Devoto (2003).

²² Digwyddodd hyn ochr yn ochr ag adfywiad yn hunaniaeth wleidyddol a diwylliannol Cymru ei hun, a ddefnyddiodd y Wladfa fel drych, fel yn achos Saunders Lewis a'i araith hirhoedlog ei hapêl, 'Tynged yr iaith', lle y mae'n achwyn am y modd yr aeth prosiect 'chwyldroadol Michael D. Jones' i ebergofiant bron (Lewis 1983 [1962]: t. 135).

²³ Esgorodd cyhoeddiad arall, a ganolbwyntiai ar hanes a phensaerniaeth y capeli Cymreig yn Nyffryn Camwy a Chwm Hyfryd, ar ddarlleniad o safbwynt treftadaeth yr adeiladau hyn, a ystyrir heddiw ymhlith yr enghreifftiau mwyaf nodedig o ddiwylliant materol y gymuned Gymreig.

plith.²⁴ Ar y llaw arall, adfywiwyd yr Eisteddfod yng nghyd-destun y canmlwyddiant ac, ar ôl cyfnod o beidio â'i chynnal am sawl blwyddyn, fe'i cynhaliwyd yn ddi-dor hyd heddiw. Hefyd, gosodwyd cofebau a phlaciau yn coffáu'r Cymry ledled y dalaith, gydag agoriad cofeb Puerto Madryn yn un o'r prif ddigwyddiadau a fynychwyd gan Arlywydd yr Ariannin, Arturo Illia, a Rhaglaw'r dalaith, Roque González.

Fodd bynnag, roedd areithiau González ac Illia'n cyflwyno darlleniad newydd o orffennol y dalaith, gyda phwyslais ar adennill a chyfnerthu'r cof am y berthynas heddychlon rhwng y brodorion a'r Cymry, a ystyriwyd yn ffactor allweddol yn natblygiad y dalaith. Roedd yn yr areithiau resymeg ddatblygiadol a hyrwyddwyd gan y llywodraeth, a chyflwynwyd y cydfodoli dechreuol hwn fel amod i hwyluso proses economaidd Chubut. Roedd y drafodaeth hon wedi ei dilysu gan bresenoldeb cynrychiolwyr y bobloedd frodorol, a ymestynnai'r gydfodolaeth heddychlon hon o'r gorffennol i'r presennol, o leiaf yn symbolaidd. Atgyfnerthwyd y weithred hon gan gofebion i'r Tehuelches, a leolwyd ychydig fetrau o safle glanio'r gwladfawyr cyntaf ym 1865.²⁵

Fodd bynnag, ni chafodd y darlleniad penodol hwn o'r gorffennol ei atgyfnerthu tan y ddiweddarach. Golygai cyfres o newidiadau gwleidyddol y byddai'r Rhaglaw González yn cael ei uchelgyhuddo yn yr un flwyddyn, y byddai'r Arlywydd Illia yn cael ei ddisodli mewn *coup d'état* ym 1966, ac y byddai'r llywodraeth filwrol newydd yn ceisio adfer ffyrdd ceidwadol o ddarllen a defnyddio'r gorffennol.

3.1 Printio'r gorffennol: hanesyddiaeth y Wladfa rhwng 1958 a 1975

Fel yng nghyfnod y tiriogaethau, chwaraeodd ysgrifennu hanes ran ganolog yn y gwaith o adeiladu gorffennol y dalaith – hyd yn oed yn fwy nag yn yr un blaenorol – a chwaraeodd y wladwriaeth ran ganolog yn y broses hon hefyd. Darparodd Cyfarwyddiaeth Gyffredinol Diwylliant ac Addysg Talaith Chubut fforwm cynnar ar gyfer cynhyrchu darlleniadau o'r gorffennol. Y cyfarwyddwr cyntaf oedd Virgilio Zampini, athro a llenor â chysylltiad cryf â'r gymuned Gymreig, a gyflwynodd gyfres o syniadau a chymau gweithredu wedi eu hanelu at ddatblygu 'bywyd diwylliannol' yn Chubut. Mewn cyfweiliad yn 2003, nododd Zampini mai un o brif weithredoedd llywodraeth gyntaf y dalaith dan arweiniad y Rhaglaw Jorge Galina (1958–1962) fu canolbwyntio ar 'gryfhau ein hymwybyddiaeth hanesyddol fel sail hunaniaeth Chubut' (Ibarra 2003: t. 123).

Yn y cyfnod cynnar hwn, cyhoeddodd y Gyfarwyddiaeth nifer fechan o gylchgronau a phamffledi ac roedd rhai ohonynt yn ymdrin â phynciau hanesyddol. Fodd bynnag, canolbwyntiodd cynhyrchu llenyddiaeth hanesyddol bron yn gyfan gwbl ar hanes y gwladychu Cymreig, yn gyntaf trwy gyhoeddi cylchgrawn o'r enw *Primeras páginas de historia del Chubut* (Tudalennau cyntaf hanes Chubut). Roedd y rhifyn cyntaf (a hyd y gwyddom, yr unig un), a gyhoeddwyd ym 1958, yn cynnwys erthygl o'r enw 'Un capítulo de la historia del Chubut'

²⁴ Mae'r gweithgareddau hyn yn ymddangos yn rhaglen swyddogol dathliadau'r canmlwyddiant.

²⁵ Ychydig fetrau o'r man hwn yn union y traddododd Buzzi yr araith y soniwyd amdani ar ddechrau'r erthygl hon.

(Pennod yn hanes Chubut), a ysgrifennwyd gan Orestes Trespailhié y soniwyd amdano uchod. Neilltuwyd y rhifyn hwnnw'n gyfan gwbl i hanes y gwladychu Cymreig, yn ogystal â chopïau o gyfres o lythyrau ac adroddiadau swyddogol yn cyfeirio at flynyddoedd cynnar y Wladfa.

Ailymwelwyd â'r thema hon ym 1961, mewn llyfr o'r enw *Semblanza y evocación de la gesta galesa en Chubut* (Braslun cofiannol ac atgofion am yr orchest Gymreig yn Chubut), a ysgrifennwyd gan Frances Evelyn Roberts a Tegai Roberts. Yn wahanol i destunau'r cyfnod tiriogaethol, y Cymry yw'r prif actorion yma, ac mae'r llyfryddiaeth a ddefnyddir yn cynnwys awduron Cymreig yn unig. Mae'r wladwriaeth yn actor eilradd, a darllenir y gwrthdaro a oedd yn datblygu ynglŷn â humanlywodraeth o safbwynt y Cymry, gan ddisgrifio gweithredoedd y Comisiynydd Murga fel rhai 'gormesol'. Y tu hwnt i'r bennod hon, mae'r testun yn cyflwyno naratif cytûn heb wrthdaro, gan bwysleisio'r caledi a ddiodefwyd gan y gwladfawyr, a llwyddiant economaidd, cymdeithasol, gwleidyddol a diwylliannol y Wladfa wedi hynny. Yn yr un modd, mae'n cydnabod unwaith eto bod ymsefydliad y Cymry yn Chubut yn gamp na lwyddodd gwladychwyr Sbaenaidd y cyfnod trefedigaethol i'w chyflawni.

Amlygwyd diddordeb llywodraeth y dalaith mewn dyfnhau astudiaethau hanesyddol o Chubut hefyd pan gymeradwyodd ddeddf i sefydlu 'Bwrdd Astudiaethau Daearyddol a Hanesyddol Chubut' ym 1960 fel rhan o'i Chyfarwyddiaeth Diwylliant ac Addysg. Fodd bynnag, ni fyddai'r endid hwn yn cael ei ffurfio tan 1967, o fewn fframwaith hinsawdd wleidyddol awdurdodaidd. Ni fyddai'n dibynnu ar lywodraeth y dalaith, ond yn cael cefnogaeth ganddi, a byddai'n cynnwys ffigurau cyhoeddus amrywiol o feysydd gwleidyddiaeth, diwylliant a'r cyfryngau taleithiol (Guillermo Williams 2020). Roedd ei haelodau yn hanu o Chubut, Buenos Aires a thaleithiau eraill ym Mhatagonia. Ychydig ohonynt oedd yn haneswyr academaidd – roedd y rhan fwyaf ohonynt yn awduron, yn athrawon, yn offeiriaid, yn newyddiadurwyr, neu'n aelodau o'r lluoedd arfog. Cymerodd aelodau o'r gymuned Gymreig ran hefyd, megis Irma Hughes de Jones, Frances Evelyn Roberts a Virgilio Zampini ei hun.

Cynhaliodd y Bwrdd gynhadledd, lle y cyflwynwyd un ar bymtheg o bapurau. Ymhlith y prif bynciau yr oedd y gwladychu Cymreig, ond hefyd y presenoldeb Sbaenaidd a Chatholig yn Chubut, gan adlewyrchu natur genedlaetholgar, geidwadol a Chatholig y disgwrs cyfoes ar hunaniaeth genedlaethol. Adlewyrchwyd hyn yn yr araith agoriadol a ddarllenwyd gan y llywydd Luis Feldman Josin, lle y dywedodd fod 'hanes talaith Chubut yn rhagflaenu ymsefydliad parhaol dinas Buenos Aires ac, o'r herwydd, [mai] hi yw'r gyntaf yn y wlad'. Trwy hynny, pwysleisiodd rôl gwladychu Sbaen fel pwynt cychwynnol yn hanes Chubut, ond gan ddangos hefyd mai 'y tri phasiant mwyaf yn Chubut yw: 28 Gorffennaf 1865, pan gyrhaeddodd y Cymry; 25 Tachwedd 1885 pan ddarganfuwyd dyffryn Colonia 16 de Octubre [h.y. Cwm Hyfryd neu Fro Hydref yng Ngodre'r Andes] a 13 Rhagfyr 1907, pan ddaethpwyd o hyd i olew [yn ardal Comodoro Rivadavia yn ne'r dalaith]' (*Cuadernos de Historia del Chubut* (AAVV 1968: t. 13)).

Llywydd amrhydeddus y gyngres oedd neb llai na Lorenzo Amaya, awdur *Fontana, el territorialiano* (Fontana, y tiriogaethwr), a oedd erbyn hynny yn cael ei ystyried yn ffigwr sylfaenol yn hanesyddiaeth Chubut. Yn ei araith pwysleisiodd fod 'yn Chubut... hanes parhaus o ddynion rhinweddol a roddodd eu holl ymdrechion a'u gallu o blaid y rhanbarth

yn eu cyfnod hwy' (yn *Cuadernos de Historia del Chubut* (AAVV 1968: t. 13)). Defnyddiodd ffigyrau megis Lewis Jones a Fontana fel enghreifftiau o'r unigolion hynny a adeiladodd diriogaeth Chubut, ond nododd ei hunan hefyd fel 'dyn rhinweddol', fel y gwnaed yn ei lyfr.

Ymddangosodd rhai o'r papurau a gyflwynwyd yn y gynhadledd yn y *Cuadernos de Historia del Chubut* (Llyfrynnau Hanes Chubut), sef cyfres o saith rhifyn a gyhoeddwyd gan y Bwrdd rhwng 1968 a 1971. Roedd yr erthyglau'n canolbwyntio ar ymdriniaeth y Wladfa â gwahanol bynciau. Mae'r gyntaf, a ysgrifennwyd gan Virgilio Zampini dan y teitl 'Significación de la colonización galesa en el desarrollo del Chubut' (Arwyddocâd y gwladychu Cymreig yn natblygiad Chubut), yn cyflwyno 'gorchest y Cymry' fel 'y ffactor tyngedfennol yn anheddiad Chubut, sy'n gosod y sylfeini ar gyfer ei datblygiad gwleidyddol, economaidd a diwylliannol' (*Cuadernos de Historia del Chubut* (AAVV 1968: t. 22)). Unwaith eto, sefydlir cysylltiad rhwng y testun hwn a chyfansoddiad y dalaith, yr oedd iddo '...flas brwdfrydedd dinesig ac awydd y gwladfawyr cyntaf am ymreolaeth' (ibid.: t. 23).

Mae'r ail erthygl, a ysgrifennwyd gan Feldman Josín, yn cyflwyno adolygiad hanesyddol o ddyfrhau yn Chubut, a gyflwynir fel 'antur'. Mae Feldman Josín yn cynnal y nawws epig hon, hyd at gadarnhau bod y gwladfawyr '... wedi adeiladu'r dalaith orau yn yr Ariannin, oherwydd ysbryd ei thrigolion, eu dyfalbarhad, eu hysbryd o fentergarwch a'u parch at y deddfau sy'n deillio o bobl ryddion sy'n caru rhyddid ac yn ei addoli' (ibid.: t. 43).

Mae newyddiaduraeth ac addysg ymhlith y prif bynciau a drafodwyd yn y gynhadledd, sy'n adlewyrchu trywydd gyrfa Feldman Josín ei hun, yn ogystal â chyfranogwyr eraill. Mae un ohonynt yn cyflwyno croniclel o ddatliad canmlwyddiant y papur newydd *Y Brut*, y papur newydd cyntaf yn y diriogaeth, a ymddangosodd yn y Wladfa ym 1868. Mae erthygl arall ar yr un pwnc o'r enw 'Reseña histórica del periodismo en Chubut' (Adolygiad hanesyddol o newyddiaduraeth yn Chubut), lle'r adroddir hanes papurau newydd Cymraeg, gan ganolbwyntio'n arbennig ar waith Richard Jones Berwyn, athro cyntaf y Wladfa a sylfaenydd papur newydd *Y Brut*.

Mae un o'r erthyglau olaf yn cofnodi ymdrechion y Bwrdd i sicrhau bod Ysgol Genedlaethol 18 Colonia 16 de Octubre (ymsefydliad Cwm Hyfryd neu Fro Hydref yng Ngodre'r Andes), lle y cynhaliwyd y refferendwm ym 1902, yn cael ei hystyried fel man hanesyddol. Esgorodd yr ymateb negyddol i'r cais gan y Comisiwn Amgueddfeydd, Henebion a Lleoedd Hanesyddol Cenedlaethol ar alwad am 'gyfiawnder hanesyddol' gan y Bwrdd.

Tra bo rhai o'r erthyglau hyn wedi eu cyhoeddi yn y *Cuadernos de Historia del Chubut*, neilltuwyd dau o'r rhifynnau ar gyfer ailgyhoeddi llyfrau a oedd allan o brint. Y cyntaf ohonynt yw *Fontana, el territorialiano* gan Lorenzo Amaya.

Ni chyhoeddwyd y rhifynnau hyn tan 1971, pan fu farw Feldman Josín, y prif hyrwyddwr. Parhaodd Zampini i ysgrifennu ar bynciau hanesyddol, gan gyhoeddi mewn papurau newyddion lleol, llyfrynnau ar gyfer sefydliadau diwylliannol a phamffledi swyddogol, hyd yn oed, ar gyfer tywyswyr twristaidd.²⁶ Fodd bynnag, ym 1975, mae Zampini yn cyhoeddi'r

²⁶ Noder bod modd cael gafael ar un o'r rhain heddiw yn Amgueddfa Hanes Ranbarthol y Gaiman (Museo Histórico Regional de Gaiman).

gyfrol *Chubut: breve historia de una provincia argentina* (Chubut: hanes byr talaith Archentaidd), lle y mae'n cadarnhau cronoleg o orffennol Chubut, gan ddechrau gyda dyfodiad yr archwilwyr Sbaenaidd, gyda'r Cymry ac yna'r wladwriaeth yn atgyfnerthu'r ymdrechion hynny. Unwaith eto, mae pobloedd frodorol yn cael eu gwneud yn anweledig yn y stori hon.

Yn ystod unbennaeth filwrol 1976–1983, daeth hanes Chubut yn rhan o gwricwlwm yr ysgol gynradd, gan ymsefydlu fel pau arall lle y mae hanes swyddogol y gorffennol yn cael ei atgynhyrchu. Trefnwyd cynnwys cwricwlwm ysgolion gan Zampini, fel bod y gronoleg a gynigir yn ei lyfr a grybwyllwyd uchod yn ffurfio fersiwn swyddogol ysgolion o orffennol Chubut.²⁷

4 Yr hirdaith i'r canmlwyddiant a hanner a'i adladd

Gan ddechrau yn y 1980au, gwelwn gyfres o newidiadau yn y ffyrdd yr ystyrir yr hanes a'r diwylliant Cymreig gan y wladwriaeth daleithiol. Ar y naill law, fel yr esbonia Coronato a Jones (2012), gorfododd cyd-destun Rhyfel y Falklands/Malvinas y gymuned Gymreig i symud i ffwrdd oddi wrth gysylltu ei hunaniaeth â'r elfen 'Brydeinig', gan wahanu'r cysylltiad hwnnw â'r hyn y mae 'bod yn Gymry' yn ei gynrychioli ac, ar yr un pryd, gadarnhau hunaniaeth Archentaidd (Coronato a Jones 2012: t. 40). Ar ôl i ddemocratiaeth ddychwelyd i'r Ariannin, ymdrechodd llywodraeth Carlos Menem (1989–1999) i wella'r cysylltiadau diplomyddol rhwng yr Ariannin a'r Deyrnas Unedig, ac ystyriwyd bod y Wladfa Gymreig yn cynrychioli cyswllt heddychlun (yn hanesyddol ac yn y presennol) rhwng y ddwy wlad.

Ar y llaw arall, roedd y diwydiant twristiaeth yn dechrau datblygu yn Chubut, gyda chefnogaeth gref y wladwriaeth, a chyflwynwyd rhai o elfennau nodedig y diwylliant Cymreig fel prif atyniadau diwylliannol y dalaith.²⁸ Serch hynny, fel yr esbonia Lublin (2009: t. 72), y tu hwnt i'r gefnogaeth swyddogol a roddwyd gan y wladwriaeth, ystyriwyd ei bod yn argyfwng ar ddiwylliant Cymreig Patagonia yn y cyfnod hwn.

Bu ymweliad y Dywysoges Diana â'r Wladfa ym 1995 yn fodd i ddangos rywsut y ddwy broses hyn ar waith, oherwydd iddo helpu i gryfhau'r berthynas hon, tra ei fod ar yr un pryd yn dystiolaeth o'r broses o droi diwylliant Cymreig Patagonia yn dreftadaeth, lle y deuai rhai elfennau megis y capeli, y tai te neu'r Eisteddfod yn atyniadau allweddol o safbwynt twristiaeth ddiwylliannol yn Chubut (Lublin 2009).

Ffactor arall i'w ystyried yw sefydlu elfen o humanlywodraeth yng Nghymru ar ffurf Cynulliad datganoledig (Senedd Cymru bellach), a arweiniodd at ddiddordeb newydd rhwng y ddwy gymuned, gan ailddechrau a hybu cyfnewid sy'n cryfhau cymuned Gymreig Chubut

²⁷ Darn o wybodaeth arwyddocaol yw absenoldeb astudiaeth o bobloedd frodorol yn y cynnwys cwricwlaidd, a ddatryswyd o ddechrau'r 1980au ymlaen yn sgil gweithredu anffurfiol (gan mai'r man cychwyn oedd yr athrawon eu hunain yn dechrau ei ddefnyddio, nid trwy orchmynion y Cyngor Addysg Taleithiol) ar ffurf y gwerslyfr *Chubut mi provincia* (Chubut fy nhalaith).

²⁸ Gellir gweld hyn trwy ddadansoddi gwahanol bamffledi a hysbysebion twristiaidd y cyfnod.

hyd heddiw, yn enwedig o safbwynt ei datblygiad diwylliannol (Johnson 2009; 2010).²⁹ Mae'r adfywiad cynyddol hwn o orffennol Cymreig yn dal i'w amlygu ei hunan yn yr unfed ganrif ar hugain, gyda chreu gŵyl daleithiol arall yn 2002 i goffáu refferendwm 30 Ebrill 1902 yng Nghwm Hyfryd.

Mae degawd cyntaf yr unfed ganrif ar hugain wedi sbarduno adnewyddiad ym maes hanesyddiaeth am y Wladfa, gan ddenu haneswyr academiaidd ac anacademaidd, o Chubut ac o rannau eraill o'r Ariannin, a hefyd o Gymru a gweddill y byd. Mae deongliadau a fframweithiau damcaniaethol newydd wedi caniatáu inni ehangu ein gwybodaeth o hanes y Wladfa, gan ei gysylltu â chyd-destun ehangach y diaspora Cymreig yn rhyngwladol, neu hyd yn oed ei ystyried o safbwynt rhesymeg ôl-drefedigaethol.³⁰ Yn y cyswllt hwn, roedd Foro Internacional sobre los Galeses en la Patagonia (Fforwm Rhyngwladol am y Cymry ym Mhatagonia), a gynhaliwyd ym Mhorth Madryn ers 2002, yn fan canolog lle'r oedd yr holl naratifau hyn yn cydfodoli.³¹ Cafwyd hefyd ystod eang o gyhoeddiadau yn amrywio o erthyglau a chyfrolau academiaidd arbenigol i lyfrau hanes poblogaidd,³² gyda'r math olaf â'r nod o ledaenu hanes y gwladychu Cymreig ar lefelau rhanbarthol a chenedlaethol, yn ogystal â chynnig darlenniad i'r gymuned Gymreig ei hun.³³

4.1 'Glaniasant yma i aros': y canmlwyddiant a hanner

Darparodd y cyfnod cyn y dathliadau y cyfle i greu coffadwriaeth newydd yng nghymuned Gymreig Chubut, a gafodd ei gwireddu yn nathliadau 2015 gyda chefnogaeth gan y llywodraethau cenedlaethol a thaleithiol yn ogystal â chan Lywodraeth Cymru. Fel ym 1965, bu llawer o ddigwyddiadau, er ar raddfa sylweddol fwy y tro hwn. Codwyd cofebion lluosog ledled y dalaith, a chynhaliwyd hefyd gyngherddau, dramâu a chynyrchiadau clyweledol yn yr Ariannin ac yng Nghymru.³⁴ Arweiniodd hyn hefyd at gynhyrchu hanesyddiaeth sylweddol, wedi ei chefnogi gan lywodraeth y dalaith a'i chyhoeddi gan Lyfrgell Canmlwyddiant a

²⁹ Mae'n werth cofio mai Llywodraeth Cymru (a'r Swyddfa Gymreig cyn 1999) fu ac yw prif gyllidwr Cynllun yr Iaith Gymraeg yn Chubut, prosiect sy'n hyrwyddo dysgu'r Gymraeg yn y Wladfa drwy anfon athrawon i Chubut, yn ogystal â myfyrwyr i Gymru. Gweinyddir y prosiect gan British Council Cymru.

³⁰ Ceir dehongliad rhagorol o'r elfen ddiwethaf ym maes astudiaethau am y Wladfa Gymreig yn F. Williams (2015).

³¹ Yn ystod 20 mlynedd ei fodolaeth, mae'r cynnyrch a gyflwynwyd yn y fforwm hefyd wedi'i gyhoeddi yn y gyfres o lyfrau *Los Galeses en la Patagonia* (Y Cymry ym Mhatagonia).

³² Enghreifftiau o gynnyrch academiaidd fyddai Lublin (2009, 2017^a, 2017^b), Taylor (2018, 2019), a Berg (2017). O ran ymdriniaethau mwy poblogaidd â hanes y Wladfa, gellir crybwyll yn benodol gyfrol Abdala et al. (2018).

³³ Yn ddiddorol, tuedda'r llyfrau hanes poblogaidd i fod yn rhai sy'n atgynhyrchu darlenniadau o'r Wladfa Gymreig sy'n rhyfeddol o debyg i ddatganiadau cyhoeddus y gorffennol a welsom yn cael eu defnyddio gan wahanol weithredyddion (*agents*) gwladol drwy gydol yr erthygl hon. Teg gofyn a oes gwrthwynebiad efallai i feddwl am safbwyntiau amgen a darlenniadau newydd o'r gorffennol, o bosibl gan fod y cynnyrch hwnnw yn y pen draw yn helpu i atgyfnerthu ymdeimlad o gymuned ymysg disgynyddion Cymreig, gan ddwyn i gof statws eu treftadaeth hanesyddol eu hunain wrth ffurfio'r dalaith.

³⁴ Yn eu plith, cafwyd y sioe gerdd *Mimosa*, y gosodiad dramatig {150} (a gyfarwyddwyd gan Marc Rees ac a lwyfannwyd yn Aberdâr), ymweliadau gan Gerddorfa Gymreig y BBC â Phatagonia, a dangosiadau o ffilmau byr a nodwedd, ymhlith cynyrchiadau diwylliannol eraill (gweler hefyd 'Patagonia 2015: Y Dathlu ar Ddechrau', <https://www.bbc.co.uk/cymrufyw/31043377>, BBC Cymru Fyw 2015).

Hanner Tegai Roberts.³⁵ Hyd yn oed yn ystod 2015, roedd gan ddogfennaeth swyddogol Llywodraeth Chubut bennawd llythyr gyda logo dathliadau'r canmlwyddiant arno, yn cynnwys yr ymadrodd 'glaniasant yma i aros'.

Parhaodd dathliadau Gŵyl y Glaniad gyda chyfres o ddigwyddiadau a oedd eisoes wedi'u sefydlu fel 'traddodiadau' yn y blynyddoedd diwethaf megis ail-greu'r glaniad, gyda phwyllgor derbyn yn cynnwys cynrychiolwyr o gymunedau brodorol y dalaith (gweler Stella a Williams 2020). Roedd llywodraeth y dalaith, a oedd ers canol y 2000au yn cynnig disgwrs gwleidyddol a oedd â'r nod o amlygu tarddiad amlddiwylliannol poblogaeth Chubut mewn modd gwladwy,³⁶ yn anelu at feithrin hunaniaeth mewn talaith a ystyrir yn ddarniog, a gwelwyd y canmlwyddiant a hanner fel llwyfan perffaith ar gyfer meddiannu'r naratif hwn o'r gorffennol. Gan hynny, yn ei araith, dehonglodd y Rhaglaw Buzzi y berthynas heddychlon rhwng 'brodyr yr anialwch' fel moment sefydlu amlddiwylliannedd sy'n diffinio'r hyn a ddisgrifiodd fel 'DNA Chubut' (Guillermo Williams 2018: t. 325).³⁷ Unwaith eto, dilyswyd y darlleniad hwn gan bresenoldeb gweithredol y cymunedau brodorol yn y dathliadau, oherwydd i Angel Ñanco, *Lonko* (Pennaeth) y gymuned Mapuche Tehuelche Pu Fotum Mapu o Borth Madryn, ddarllen yr araith agoriadol, gan awgrymu agwedd gadarnhaol y llywodraeth tuag at y cymunedau brodorol.

Fodd bynnag, roedd y dathliadau hefyd yn cynnwys anghydfod ynghylch pwrpas ac ystyr y dathliadau i'r actorion lluosog a oedd yn ymwneud â hwy, yn enwedig i'r gymuned Gymreig, a welai elfennau o'r dathlu fel adfeddiad (*appropriation*) gwleidyddol o'u gorffennol eu hunain. Dim ond helpu i atgyfnerthu'r teimlad hwn a wnâi presenoldeb gwahanol arweinwyr gwleidyddol, undebau a swyddogion milwrol, yn ogystal ag ymweliad arfaethedig yr Arlywydd Cristina Fernández de Kirchner, a ganslwyd ar y funud olaf (gweler Stella a Williams 2020 am ddadansoddiad o'r tensiynau hyn). Bid a fo am hynny, dangosodd maintioli'r dathliadau fod rôl y gwladychu Cymreig yn parhau i fod â phresenoldeb hegemonaidd yn narlleniad gorffennol y dalaith, yn ogystal ag yn ffurfiant diwylliant cyfoes Chubut.

³⁵ Cyhoeddwyd yn 2015 gyfraniad arwyddocaol ym maes hanesyddiaeth fel rhan o'r casgliad hwn, sef y gyfrol *150 años de Y Wladfa* (150 o flynyddoedd y Wladfa), goln M. Gavirati ac F. Williams (2015).

³⁶ Mae'r safbwynt newydd hwn hefyd yn ymateb i ymddangosiad ac adfywiad hunaniaethau a diwylliannau brodorol yn yr Ariannin a Phatagonia, proses a gychwynwyd pan goffawyd 500 mlynedd ers dyfodiad Columbus i America ym 1992, a'r dadleuon am ystyron concwest y cyfandir gan bwerau Ewropeaidd, yn enwedig yn eu perthynas â phobloedd frodorol.

³⁷ Roedd pob llyfr yng nghyfres Llyfrgell Canmlwyddiant a Hanner Tegai Roberts a grybwyllwyd eisoes (e.e. Gavirati a Williams 2015) hefyd yn cynnwys rhagair a ysgrifennwyd gan y Rhaglaw Buzzi, yn cyflwyno'n fyr y darlleniad swyddogol newydd hwn o orffennol Chubut a'r Wladfa. Honnir i'r seiliau ar gyfer Chubut fodern gael eu gosod gan wladwriaeth genedlaethol a oedd yn annog mewnfudo, ynghyd ag actorion cymdeithasol (y Cymry a'r brodorion) a oedd yn barod i gydfodoli'n heddychlon. Yn rhyfedd iawn, dadleuodd Buzzi yn y rhagair hwn hefyd fod integreiddiad y Cymry i fywyd cenedlaethol yr Ariannin yn sail ar gyfer cymathu poblogaeth Ynysoedd y Malvinas/Falklands i'r wladwriaeth yn y dyfodol.

4.2 Y tu hwnt i 2015

Ar hyn o bryd, yn y 2020au cynnar, mae naratif Buzzi o dalaith sydd wedi'i huno gan amlddiwylliannedd yn ymddangos fel atgof pell, gan fod y cyd-destun wedi newid yn sylweddol. Mae cytgorod ymddangosiadol Chubut yn 2015 wedi ei ddisodli gan gyd-destun o argyfwng economaidd a chymdeithasol, gyda pherchnogaeth tir (wrth feddwl am honiadau cymunedau brodorol y diriogaeth) unwaith eto yn fater canolog (Ramos a Rodriguez 2020). Mae'r disgysiau cenedlaetholgar sy'n estroneiddio'r Mapuche, er iddynt gael eu tanseilio gan academyddion (gweler Delrío 2018), yn dod i'r amlwg ac yn dilysu polisïau'r wladwriaeth o ddifeddiannu'r brodorion a'u troseddoli, tra eu bod hefyd yn atgyfnerthu disgwrs yr arloeswr (nid Cymreig yn unig, ond Ewropeaidd yn gyffredinol) fel lluniwr cenedligrwydd y wlad a'r dalaith.³⁸ Mae'r gymuned Gymreig yn llwyr yng nghanol y tensiynau a'r anghydfod ynghylch y gwahanol ystyron uchod. Mae'r berthynas gadarnhaol a heddychlon â'r brodorion yn parhau i gael ei dathlu, ond fel ffaith o'r gorffennol.

Casgliadau

Yn yr erthygl hon, gwelsom newidiadau yn ogystal ag elfennau o barhad yn y darlenniadau a gafwyd o hanes y Wladfa yn Chubut rhwng y tri chyfnod dan sylw. Drwy'r gwaith cymharol hwn, gwelwyd bod y prif newidiadau wedi digwydd o ganlyniad i droi 'tiriogaeth' Chubut yn un o daleithiau gwladwriaeth yr Ariannin rhwng 1955 a 1958.

Felly, yn y cyfnod pan oedd Chubut yn diriogaeth genedlaethol, cynrychiolwyd y Cymry fel cymuned yr oedd angen ei 'dofi' gan y wladwriaeth genedlaethol gan fod ganddynt ddyheadau am ymreolaeth (gwleidyddol, diwylliannol a chrefyddol), yn ogystal ag fel grŵp nad oedd yn gymwys i'w lywodraethu ei hunan (ac a oedd felly'n un yr oedd yn rhaid i'r wladwriaeth ei 'warchod').

Mae'r darlenniad hwn yn newid yn sylweddol gyda sefydlu talaith Chubut, lle y portreedir y Cymry fel grŵp sydd yn sylfaen i sofraniaeth a diwylliant taleithiol. Atgyfnerthwyd y darlenniad hwn yn y degawdau dilynol trwy wahanol ddulliau megis defodau coffaol (gyda'r canmlwyddiant yn eu plith yn brif ddigwyddiad coffa a ategai'r naratif hwn), gwyliau cenedlaethol, llunio hanesyddiaeth, y system addysg yn yr ysgolion, a thwristiaeth hyd yn oed. Ffaith berthnasol ar gyfer y cyfnod hwn yw cyfranogiad y gymuned Gymreig ei hun yn y gwaith o lunio naratifau, yn seiliedig ar weithiau rhai fel Roberts a Roberts (1961) a Zampini (1975).

³⁸ Ers 2016, gwelwyd cyfres o ddigwyddiadau o feddiannu tir a dadfeddiant, e.e. yn ardaloedd Cushamen, Chubut a Villa Mascardi, Río Negro, lle y mae grwpiau brodorol yn ceisio adennill tiroedd eu hynafiaid (neu'r rhai a roddwyd gan y llywodraeth genedlaethol), dim ond i gael eu troi allan gan luoedd diogelwch y wladwriaeth, a chyda chefnogaeth sectorau'r tîrfeddianwyr. Yn ychwanegol at hyn, mae disgwrs hanesyddol, sy'n destun anfri ar hyn o bryd, sy'n homni bod y Mapuches yn dod o Chile, ac felly yn dramorwyr. Rhestrwyd rhai o'r grwpiau hyn fel sefydliadau terfysgol gan y wladwriaeth, gan droseddoli pobl frodorol i bob pwrpas. Mae'n werth egluro bod y cyfansoddiad cenedlaethol, ers 1994, yn cydnabod bodolaeth pobl frodorol cyn bodolaeth y wladwriaeth genedlaethol, felly mae estroneiddio grwpiau brodorol yn arfer anghyfansoddiadol. Am astudiaeth gynhwysfawr o sefyllfa bresennol a gorffennol y brodorion ym Mhatagonia, gweler Larson (2020).

Dangosodd dyfodiad y canmlwyddiant a hanner fod hanes y Wladfa Gymreig yn parhau i fod yn un o bileri canolog y naratifau swyddogol o orffennol y dalaith. Fodd bynnag, roedd naratif amlddiwylliannol llywodraeth y dalaith yn dehongli'r bennod hanesyddol hon, o safbwynt disgwrs, fel un ymhlith eraill sy'n ffurfio hanes a hunaniaeth Chubut. Er bod maint y dathliadau yn tystio i'r statws swyddogol a roddid i ddiwylliant a hanes Cymreig o fewn y naratifau swyddogol, dangosai presenoldeb grwpiau eraill, a oedd yn anweledig cyn hynny, fod y naratifau hegemonaid hyn yn dechrau cael eu cwestiynu. Yn fwy diweddar felly, yn ystod y blynyddoedd a ddilynodd y canmlwyddiant a hanner, gwelwyd newidiadau mewn darlenniadau o'r gorffennol taleithiol, sy'n agor y posibiladau ar gyfer dadansoddiadau dynnach yn y dyfodol, mewn perthynas â'r gymuned Gymreig ac â grwpiau eraill sy'n rhan o gymdeithas a hanes Chubut.

Gan ddechrelyd at osodiad Croce (1917) mai hanes cyfoes yw pob hanes, rhaid i waith haneswyr, yn enwedig y rhai sy'n byw ac yn gweithio yn Chubut heddiw, fod yn feirniadol yn nau ystyr posibl y gair: rhaid iddo fod â lle amlycach mewn arddangosiadau (*manifestations*) cyhoeddus am orffennol y dalaith, ond rhaid iddo hefyd gynnig darlenniadau beirniadol, gan bwysleisio bod rhesymeg drefedigaethol yn treiddio drwy hanes Chubut a bod rôl y gwladfawyr Cymreig yn elfen annatod o'r stori honno.

Llyfryddiaeth

- AAVV (1968), *Cuadernos de Historia del Chubut*, rhif 1 (Junta de Estudios Históricos del Chubut, Trelew).
- Abdala, A., et al. (2018), *Chubut, tierra de arraigos: Mirando hacia atrás...* (Trelew: Asociación San David de Trelew).
- Amaya, L. (1969), *Fontana, el territorialiano* (Trelew: Junta de Estudios Históricos del Chubut).
- Anderson, B. (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso).
- Barros, S. (2007), 'Anormalidad, inmadurez e historia de los territorios nacionales: el caso de Santa Cruz', *Modernidades*, 3, 1–21.
- Barzini, J. L. (2008), 'La Misión de Thomas B. Phillips y Llwyd Ap Iwan a Londres', yn *Y Pwyllgor Trefnu (goln)*, *Los Galeses en la Patagonia*, iii (Puerto Madryn: Fundación Ameghino, CEHYS), tt. 119–34.
- BBC Cymru Fyw (2015), 'Patagonia 150: Y dathlu ar ddechrau', <https://www.bbc.co.uk/cymrufyw/31043377>.
- Berg, K. (2017), 'Chubut, Argentina: a contested Welsh "first-place"', *International Journal of Heritage Studies*, 24(2), 154–66.
- Bertoni, L. (2001), *Patriotas, cosmopolitas y nacionalistas. La construcción de la nacionalidad argentina a fines del siglo XIX* (Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica).
- Brooks, W. (2012), 'Welsh Print Culture in *Y Wladfa*: The Role of Ethnic Newspapers in Welsh Patagonia, 1868–1933', traethawd PhD nas cyhoeddwyd: Prifysgol Caerdydd.
- Castro Garcia, M. (1985), *Chubut mi provincia* (Rio Negro, hunangyhoeddiad).

- Coronato, F. a Jones, N. (2012), 'La britaneidad oscilante de la colonia galesa del Chubut', yn Gavirati, M. a Coronato, F. (goln), *Los Galeses en la Patagonia*, 5 (Puerto Madryn: Fundación Ameghino CEHYS), tt. 25–42.
- Croce, B. (1917), *Teoria e storia della storiografia* (Bari: Laterza).
- Delrío, W. (2018), 'Estado y pueblo Mapuche en Argentina', *Anales de la Universidad de Chile*, tt. 133–51.
- Devoto, F. (2003), *Historia de la inmigración en Argentina* (Buenos Aires: Sudamericana). *Diario de Sesiones de la Convención Constituyente* [Dyddiadur Sesiynau yr Anrhydeddus Gonfensiwn Cyfansoddol] (1957), Provincia del Chubut, rhif 1.
- Diario de Sesiones de la Honorable Legislatura del Chubut* [Dyddiadur Sesiynau Anrhydeddus Ddeddfwrfa Chubut] (1958), Provincia del Chubut, rhif 2.
- Gavirati, M. a Coronato, F. (goln) (2012), *Los Galeses en la Patagonia*, 5 (Puerto Madryn: Fundación Ameghino CEHYS).
- Gavirati, M. a Williams, F. (2015), *150 años de Y Wladfa. Ensayos sobre la historia de la colonización galesa en la Patagonia* (Trelew: Remitente Patagonia).
- Grever, M. ac Adriaansen, R. (2017), 'Historical Culture: A Concept Revisited', yn Carretero, M., Berger, S. a Grever, M. (goln), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education* (London: Palgrave Macmillan), tt. 73–90.
- Habermas, J. (1988), 'Concerning the Public Use of History', *New German Critique*, 44, 40–50.
- Hobsbawm, E. J. a Ranger, T. O. (1983), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Ibarra, H. (2003), *Provincia del Chubut, etapa fundacional* (Chubut: Circulo Policial).
- Johnson, I. (2009), 'How green is their valley? Subjective vitality of Welsh language and culture in the Chubut Province, Argentina', *International Journal of the Sociology of Language*, 195, 141–71.
- Johnson, I. (2010), 'Tourism, transnationality and ethnolinguistic vitality: the Welsh in the Chubut Province, Argentina', *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 36(6), 553–68.
- Larson, C. R. (gol.) (2020), *The Conquest of the Desert. Argentina's Indigenous Peoples and the Battle for History* (Albuquerque: University of New Mexico Press).
- Lewis, S. (1983 [1962]), 'The fate of the language', yn Jones, A. a Thomas, G. (goln), *Presenting Saunders Lewis* (Cardiff: University of Wales Press), tt. 127–41. Traddodwyd yr araith yn wreiddiol ym 1962.
- Lublin, G. (2009), 'The war of the tea houses, or how Welsh heritage in Patagonia became a valuable commodity', *e-Keltoi*, 169–92.
- Lublin, G. (2014), 'La conmemoración del 28 de Julio a lo largo de la historia chubutense', yn Gavirati, M. a Coronato, F. (goln), *Los Galeses en la Patagonia*, 6 (Puerto Madryn: Fundación Ameghino CEHYS), tt. 141–75.
- Lublin, G. (2017^a), 'Y Wladfa: ¿una colonia sin colonialismo?', *Identidades*, 4(6), 43–57.
- Lublin, G. (2017^b), *Memoir and Identity in Welsh Patagonia: Voices from a Settler Community in Argentina* (Cardiff: University of Wales Press).

- Muse, E. G. (2022), “‘A gwn pwy a’i gyrodd i grwydro, o Gymru i gyrrau Brasil’: Teithiau’r Cymry i America Ladin, a’r Lleiafrif Ewropeaidd o fewn theori Ôldrefedigaethol’ [*sic*], traethawd PhD nas cyhoeddwyd, Canolfan Astudiaethau Cymharol Portiwgal, Sbaen a Chyfansoddiadau America (CEPSAM), Prifysgol Abertawe.
- Navarro Floria, P. a Nuñez, P. (2012), ‘Un territorio posible en la república imposible: El coronel Sarobe y los problemas de la Patagonia Argentina’, *Andes*, cyfrol 23 (Salta: Instituto de Investigaciones en Ciencias Sociales y Humanidades), tt. 1–24.
- Ramos, A. M. a Rodríguez, M. E. (goln) (2020), *Memorias fragmentadas en contexto de lucha* (Buenos Aires: Ed. Teseo).
- Roberts, F. E. a Roberts, T. (1961), *Semblanza y evocación de la epopeya galesa en Chubut* (Rawson, Dirección general de cultura y educación del Chubut).
- Rüsen, J. (2004), ‘Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development’, yn Seixas, P. (gol.), *Theorizing Historical Consciousness* (Toronto: University of Toronto Press), tt. 63–85.
- Stella, V. a Williams, G. (2020), ‘El desembarco galés en Chubut y el encuentro armonioso entre dos culturas: disputando los cimientos de una provincia pluricultural’, yn Muzzopappa, E., Barros, M., Quintana, M. a Tozzini, A. (goln), *Ideología, Estado, Universidad: Pensamiento crítico desde el Sur* (Rio Negro: Editorial UNRN), tt. 91–103.
- Taylor, L. (2018), ‘Global perspectives on Welsh Patagonia: the complexities of being both colonizer and colonized’, *Journal of Global History*, 13, 446–68.
- Taylor, L. (2019), ‘The Welsh Way of Colonisation in Patagonia: The International Politics of Moral Superiority’, *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 47(6), 1073–99.
- Trespailhié, O. (1926), “‘Hossana!’”, *Y Drafod*, 23/7/1926, t. 3.
- Trespailhié, O. (1930), *Historia del Chubut* (Buenos Aires: Talleres Graficos Gasperini).
- Trespailhié, O. (1958), ‘Un capítulo de la historia del Chubut’, *Primeras páginas de historia del Chubut* (Rawson: Dirección general de cultura y educación de Chubut), tt. 1–3.
- Williams, F. (2015), ‘Yr Hen Wlad a’r hen Wladfa: nodiadau ar gyfer llunio persbectif o safbwynt Patagonia, 150 mlynedd ers y glaniad cyntaf’, *Y Traethodydd*, Gorffennaf 2015, 141–58.
- Williams, Glyn (1991), *The Welsh in Patagonia: The State and the ethnic community* (Cardiff: University of Wales Press).
- Williams, Guillermo (2018), ‘Desembarcaron aquí para quedarse. Reflexiones en torno a los festejos del sesquicentenario de la colonización galesa en Chubut (2015)’, yn Bjerg, M. a Cherjovsky, I., *Identidades, memorias y poder cultural en la Argentina: siglos XIX al XXI* (Bernal: Universidad Nacional de Quilmes), tt. 307–30.
- Williams, Guillermo (2020), “‘Dejen de creer que carecemos de historia’: Estado e intelectuales en la construcción de la historiografía oficial de Chubut (1958–1968)’, *Cuadernos de Historia: Serie economía y sociedad*, 24, 57–83.
- Zampini, V. (1975), *Chubut: breve historia de una provincia argentina* (Gaiman: El Regional).